

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Világi szerencse, változó velence

1. Szólásgyűjteményeinkben több olyan – ma már nem nagyon használt – fordulattal találkozunk, amelyekben szerepel a *velence* ~ *Velence* komponens. Ezek egyikét már tárgyaltam a Magyar Nyelv 2024. évi 1. számában (FORGÁCS 2024: 77–79) a *kemence* szavunkhoz tartozó szólásmondások között. DUGONICS ugyanis gyűjteményében Ellenközők címszó alatt (1820: 1: 76) nagyszámú szókapcsolatot felsorol, ezek egyike a *Kemence nem velence* fordulat. Mint cikkemben is írtam, ezt MARGALITS is adatolja, de a *velence* komponens már tulajdonnévi formában, nagy kezdőbetűvel tünteti fel (1896: 411): *Kemence nem Velence*. Ugyancsak nagy kezdőbetűvel találjuk a fordulat *Velence* elemét BALLAGI Teljes szótárában is (1867: 2: 14): *kemence nem Velence*, ahol a kifejezés jelentése is megállítható: ’nagy a különbség a két dolog között’.

MARGALITS és KOVÁCS PÁL gyűjteménye szerint ugyanebben a jelentésben használták régen a kifejezést a tagadószó nélkül is: „*Kemence, Velence*. (Nagy különbség. Kemence száraz helyen áll, Velence vízben.) K.” (MARGALITS *uo.*).¹

O. NAGY is ezt a tulajdonnévi formát veszi át gyűjteményébe (1976: 346), ám ő már a *kemence* komponensben is tulajdonnevet lát, s a Pest vármegyei *Kemence* községhez köti az adatot azon az alapon, hogy a kis magyar település nem mérhető össze a világszerte ismert, gazdag északolasz nagyvárossal. Hogy valóban tulajdonnevekről van-e szó a fordulat összetevőiben, arra később még visszatérek.

2. Ezek mellett más frazémákat is találunk a *Velence* komponenssel, többségükben – hasonlóan az előbbi kifejezéshez – a fordulat másik névszói komponense rímeli a *Velence* összetevőre. O. NAGY gyűjteményében is megtaláljuk például a tájnyelvi stílusminősítéssel ellátott *Velence (s) Gelence (; deszkakert s vesszőkert)* fordulatot (1976: 717). Ennek értelme O. NAGY szerint igen hasonló az előzőhöz: ’<mondatértékű közbevetésként> ha ugyan szabad jelentős és jelentéktelen dolgokat más természetű rokonvonásaik alapján összehasonlítani’. Erről CSEFKÓ is ír a *Kemence Velence* helyzetmondathoz kapcsolódóan (1954: 81): „Erdélyben máskor a Velencével szintén rímelő és vele szótag-számban is megegyező *Gelence*, Háromszék megyei község került az előbbivel egyező értelmű szólásba, melyben szintén a jelentéktelent vetik egybe a jelentékennyel: »*Met (= me-) osztán Velence s Gelence*. Deszkakert s vesszőkert« (MNGy. 3: 302). *Gelence nem Velence*, mondja egy példabeszéd (uo. 3: 313). »*Met Velence s Gelence!* Deszkakert s vesszőkert« (Háromszék, Nyr. 8: 514), vagyis *Velence* és *Gelence* között olyan nagy a különbség, mint a módos ember portájának deszkakerítése meg a szegény ember

¹ A jelentésdefiníció után álló forrásrövidítés itt KOVÁCS PÁL gyűjteményére utal, ott valóban megvan ez a kifejezés (1794: 99: *Kemence Velence*), igaz, ő nem közli a fordulat értelmét.

házatájának vesszőkerítése között. Vagy mint Erdélyi magyarázza: Gelencze kis falu Erdélyben; amaz pedig nagy város lévén, a km. jelent nagy különbséget (i. m. 249).²

3. Ezeken túlmenően a *Velence* összetevő több frazémában is előfordul a *szerencse* komponens mellett. ERDÉLYI gyűjteményében (1851: 366) találjuk például az alábbi három szóláshasonlatot:

Olyan a szerencse mint forgó Velence.

Szerencse, Velence.

Világi szerencse változó velence.

Az elől álló hasonlat után a KV. rövidítés áll, ez KIS-VICZAYra utal, s a Selectiora Adagiában – kissé bővebb formában – valóban megtaláljuk a fent olvasható szóláshasonlatot (1713: 376):

Nunquam diu eodem vestigio stetit fortuna.³

Olyan a' fzerentse, mint forgo velentze nem áll soha egy nyomban.

Ha ERDÉLYI ezt külön nem is jelzi, a fentebb harmadikként közölt forma is megvan KIS-VICZAYnál (i. m. 59):

Brevis est magni fortuna favoris⁴

Világi fzerentse változó velentze.

Az adatokból látható, hogy ezek a kifejezések jelentésükben már nem kapcsolódnak a fent bemutatottakhoz, hanem a *szerencse* forgandó voltára utalnak. Kérdés viszont, hogy *velence* komponensük köznévként vagy tulajdonnévként értelmezendő-e. KIS-VICZAY mindkét adatában kis kezdőbetűvel szerepel a *velence* komponens, ERDÉLYInél azonban a három fordulatból kettőben már nagybetűvel, azaz ERDÉLYI minden bizonnyal már az északolasz nagyvárosra gondolt a kérdéses szólások kapcsán.⁵ KIS-VICZAY idején még szabályozatlanabb a helyesírás, mint ERDÉLYI gyűjteményének megjelenésekor, ezért esetleg ő is gondolhatott *Velencé*-re a fordulatok kapcsán, de ez nem túl valószínű, mert a tulajdonneveket többnyire ő is nagy kezdőbetűvel írja, pl. *Melly eb egyfzer a' Dunán által ufzik, ofztán kefzűl maffzor tengerig* (273).

Mindhárom adat szerepel O. NAGY gyűjteményében is (1976: 717):

² CSEFKÓ itt ERDÉLYI 1862-re hivatkozik. Vö. még SIRISAKA 1890: 60, ill. 247.

³ Értelme: 'A szerencse soha nem áll sokáig ugyanazon a pályán [egyazon nyomban]'.
⁴ Értelme: 'Jó sorsfordulatot kurta szerencse követ [A nagy kegyű szerencse rövid]'.
⁵ A *Szerencse velence* változatot DUGONICSnál is megtaláljuk a *Szerencsések* címszó alatt (1820: 2: 273), de a *velence* nála kis kezdőbetűvel áll, igaz, a kifejezés magyarázatát ő is *Velencéhez* köti: „Midőn valaki meg se álmódott szerencsére jut, akkor mondgyuk ezt. Eredett Velence várossának hirtelen fel épüléssébül. Azon emberek, kiket Attila oda zaklatott, hamar tettek egy városra szert, és magokat azzal igen szerencséseknek tartották.” (uo.). DUGONICS magyarázata nem helytálló, l. a következőkben. (Megjegyzendő még, hogy CSEFKÓ 1954: 81 pontatlanul idézi DUGONICSOT: a komponenseket fordított sorrendben közli, s a *velence* alakot is *cz*-vel írja: *Velenceze szerencse*.)

Olyan a szerencse, mint forgó Velence [velence; Világi szerencse: változó Velence v. velence; Szerencse: Velence v. velence] = a szerencse változó. (rég) Vö: sz845!⁶

Látható, hogy O. NAGY nem biztos abban, hogy ezekben a fordulatokban a *Velence* városnevet kell keresnünk, hiszen mindhárom esetben kis kezdőbetűvel is feltűnteti a *velence* összetevőt. Zárójelben meg is jegyzi, hogy „e közmondásban a vezérszó helynév v. ’körhinta’ jelentésű közszó” (uo.).

4. Ez a ’körhinta’ jelentés valóban illene a forgó, illetve változó szerencsééhez, a baj csak az, hogy sem történeti, sem értelmező, sem tájnyelvi szótáraink nem ismerik a *velence* szónak ilyen értelmét. Kérdés, hogy akkor O. NAGY honnan veszi ezt a magyarázatot? Nos, minden bizonnyal CSEFKÓ GYULÁTól, aki a Magyar Nyelvőr 78. évfolyamában (1954: 81–83) igyekszik magyarázni az *Olyan a szerencse, mint forgó velence* kifejezés eredetét, s azt feltételezi, hogy ebben az esetben a *velence* megnevezés a körhintára utalhat:

„Nálunk *ördög csilingája, ördöghinta, ördögkerék, ördögló, ördögmalom, ördög-motolla, ördögszekér, sergő, forgó, forgófáték* (MTsz.) a népi neve, de legáltalánosabban *ring(l)ispil*. Egészen kezdetleges, dísztelen formájában olyan körbenforgó hinta, mely csak méternyi faoszlopon vízszintesen forgó gerenda v. deszka volt. [...] Nem ennyire primitív formában, hanem kivált a körhintázás virágkorában, lehetett *velence* neve is, mert díszes berendezésének számos kelléke Velence hajdani képének emlékét idézhette föl a szemlélőben. Vannak rajta lovak: a Márk templom homlokzatának bronzlovai, gyaloghintók, gondolák (a lagúnák városának ismert gyalogos és vízi közlekedő eszközei), gyönyörű, aranyfüstös lampionok, színes pamuttal vagy műgyönggyel, melyet a Velencéhez tartozó Murano szigetén gyártottak és gyártanak ma is, hímzett drapériák, szól a zene, ma leginkább verkli vagy néhány fűvös szolgáltatja, ezek mind az egykori Velence díszes és víg életének emlékei. Ilyen ringlispil lehetett ez a *forgó velence*, mert forgásával mindig változó képet tárt a néző elé. Az arany velence = aranyos velence, talmi díszével gyönyörködtette népünket, s a víziváros csodáit később panorámában, diorámában is mindig örömmel szemlélte, s az egyszerűbb emberek képzeletét még ma is foglalkoztatja. [...] A körhintának nálunk általánosan használt ringlispil neve [...] német eredetre mutat, míg föltehető *velence* neve inkább olasz mutatványosokra utalna” (CSEFKÓ 1954: 82–83).

Mint már fentebb is utaltam rá, ennek a tetszetős érvelésnek van azonban egy komoly gyengéje, ezt maga CSEFKÓ is érzi: „Jól tudom, hogy ennek a kis fejtegetésnek az a legnagyobb hibája, hogy a ringlispil jelentésű *velence* szót sem régi, sem újabb szótárainkból, sem népnyelvi följegyzéseinkből nem tudom kimutatni, de egykori megléte a fenti szólásainkból legalább is valószínűnek látszik” (i. m. 83).

Úgy tűnik tehát, hogy CSEFKÓ, majd rá hagyatkozva O. NAGY is csupán a fentebbi közmondásokból adatolt *forgó velence*, illetve *változó velence* szószerkezetekből vélelmezte, hogy *velence* szavunknak a régiségben kellett lennie ’körhinta, ringlispil’ értelmének. De vajon nincs-e a kérdésnek másféle megoldása is? Szerintem van, s az is illik a szerencse forgandó voltához. Az alábbiakban ezt igyekszem bizonyítani.

⁶ A hivatkozás O. NAGY gyűjteményének erre a tételére utal: *Forgandó* [rég: *forgó* v. *olyan a*] *szerencse, nincs állandó kincse* = néha segítik az embert a véletlenek, máskor meg akadályozzák (1976: 638).

Velence szavunknak CzF.-nál is megtaláljuk egy ma már nem használt köznévi értelmét (1874: 6: 911):

VELENCZE, (2) m. tt. *velenczét*. Forgó lemez vasból vagy pléhből némely házak tetején, mely a szél járását mutatja. Hasonló hozzá a vitorlát jelentő latin *velum*, s másképp csakugyan *szélvitorla* a neve. Egyébiránt lehet *levencze* is (levegő v. lebegő tulajdonságától) hangátvetéssel: *velencze*.⁷

CzF. szerint tehát *velence* szavunk valamiféle fémlemezről, többnyire bádogból készült szélzászlónak vagy szélkakasnak volt a neve. Mivel ez is ide-oda fordult a széljárástól függően, tökéletes metaforája lehetett a forgandó szerencsének, nem véletlenül kerülhettek tehát egybe a fenti közmondásokban. Régibb nyelvünkben ugyanakkor volt a *velence* szónak más jelentése is, s talán ez az eredetibb. A NySz. (3: 1052) szerint ugyanis a *velence* eredendően 'valamiféle kelmefajta, leginkább barhent', s csak második jelentéséért tünteti fel a szótár a 'szélzászló' értelmet.

1) fustagnum [...] [barchent], Lasnak, pokrotz, velencze: lodix Major: Szót. 294. Azt a vékony velenczét, a ki a falon ott maradt volt Görgényben, ha ott nem hagyaték, mást hozzatok a javában (Tört. T.² III. 161). Minden hálószerszámom egy fejr velencz s egy köpönyeg volt (Kem: Élet. 48)

2) [vexillum ventorum index, wetterfahne]. Világi szerentse változó velentze (Kisv. Adag. 59). Olyan a szerencse mint forgó velencze, nem áll soha egy nyomban (376)⁸.

Ugyanezen a véleményen van az EWUng. (1994: 1617) és az Új magyar etimológiai szótár is, amelyek *velence* címszava – a NySz. nyomán – szintén ezt a két jelentést tünteti fel. Az ÚESz. a lexémát vándorszóként azonosítja (vö. pl. ang. (R.) *valence* 'finom kelme'; fr. *valence* 'egy fajta sisakfedő kelme'; ol. (R.) *valenza* 'függönynek való gyapjuszövet' albán (R.) *veléndzë* 'gyapjútakaró' stb.). Ezek feltehetőleg mind a fr. *Valence* helynévre vezethetők vissza, ahol jelentős textilipar volt. A szó a magyarba főleg az olaszból kerülhetett, hangalakját pedig befolyásolhatta a szintén 'barhent' jelentésű *velesz* kelmefajta neve, illetve a magyar *Velence* helynév népetimológiás-analógiás hatása. Ez utóbbira utalhat ez a korai adat is: 1533: *velenczey Erews* 'egy fajta kelme Velencéből' (OklSz.). A szó második jelentése metonimikus névátvitellel jöhetett létre.

Mivel mind a NySz., mind újabb etimológiai szótáraink a szó második jelentését csak KIS-VICZAY Adagiorumából adatolják, nem lehet igazán eldönteni, hogy a szólásgyűjtemény készültkor *velence* szavunk már fémlemezről készült 'szélzászló'-t jelentett-e, vagy még valamiféle textíliából készültet. De ha a *velence* előbb ruhaanyagot jelentett, akkor abból lehet kiindulni, hogy a szélirányt jelző zászlócskák is eredetileg

⁷ CzF.-nak a szó etimológiájára vonatkozó fejtegetései nem állják meg a helyüket, l. lentebb az ÚESz. *velence* szócikkében foglalt állításokat.

⁸ A NySz. kissé pontatlanul idézi a másodikként adatolt fordulatot KIS-VICZAYTÓL, valójában ebben is *szerentse* és *velentze* a két rímelő szóalak írásmódja, akárcsak az előtte közölt adatban, l. cikkem elején is.

textilanyagokból készültek, s a 'széljelző zászló' értelem valóban névátvitel eredménye. Ha pedig ezeket a textilzászlókat idővel tartósabb anyagra, bádogból vagy rézből készült lemezekre cserélték, a *velence* értelme is ebbe az irányba változhatott. Akárhogy is zajlott a jelentésváltozás, a *velence* lexéma 'szélzászló, szélkakas' értelme tökéletesen alkalmas volt arra, hogy a *szerepcse* forgandóságát szimbolizálja, l. ezzel kapcsolatban az alábbi német, illetve francia szólásokat is: ném. *sich nach der Wetterfahne richten* 'a kedvező politikai széljárásnak megfelelően viselkedik'; *sich drehen wie eine Wetterfahne; unbeständig wie ein Wetterhahn* 'ingadozó a véleménye, a viselkedése, főleg politikai szempontból'; *jm. ist die reinste Wetterfahne* 'köpönyөгforgató', fr. *Il change d'avis comme une girouette* 'úgy változtatja a véleményét, mint egy szélzászló' (vö. RÖHRICH 1991: 1723).

1. ábra

Fémбől készült szélzászló

5. Egyébiránt kicsit érthetetlen számomra, hogy CSEFKÓ ezzel az értelmezéssel miért nem számolt. Ő is foglalkozik ugyanis a *velence* szó korábbi köznévi jelentéseivel, kitér a 'lazsának, pokróc' értelmére is a szónak, s megjegyzi, hogy „bizonyára azért nevezték *velencé*-nek, pokróc, mert Velencében gyártották vagy a velenceiek hozták forgalomba. Olyan elnevezés tehát, mint a Bagdad város nevéből lett *bagdát* (EtSz.), a Moszuléból lett *muszlin*, a Kordováéból *kordován*, Kalikutéből *kalikó*, Nankingéből *nanking*, Granadáéból a *gránátposztó* stb.” (1954: 82).⁹

A NySz. által adatolt másik, 'szélkakas, szélvitorla' jelentésről viszont CSEFKÓ – vélhetően helyesen – úgy véli, hogy azt a NySz. szerkesztői KIS-VICZAY „Adagiorumának fentebb már említett szólásából következtették ki, valószínűleg CzF. szótára segítségével. Mert ha az Adagiorumban említett *változó velente, forgó velence*, mely soha nem áll egy nyomban, csakugyan szélvitorla volna, mely tudvalevőleg a szél irányát mutatja, akkor *változónak* nevezhetnők, de *forgó*-nak nem, t. i. ha forogna és nemcsak fordulna, akkor nem felelne meg rendeltetésének, nem mutatná meg, honnan és merre fúj a szél és merről

⁹ Fentebb az ÚESZ. szócikékből láthattuk, hogy ez csak részben igaz, a szó végső forrása feltehetőleg a fr. *Valence* helynév.

várhatnánk csapadékot. A *forgó* melléknévnek azonban ilyen jelentése is lehet: 'olyan, ami saját tengelye körül meg tud fordulni'." (1954: 82).

Emiatt aztán CSEFKÓ úgy gondolja, hogy fenti fordulataink *velencéje* „nem szélkakast jelentett, még akkor sem ha esetleg *velencei réz*-ből (sárga réz) készült volna is, hanem valami mást" (uo.). Ez a más pedig szerinte a már fentebb is említett 'körhinta, ringlispil'.

Úgy vélem azonban, hogy CSEFKÓ túlzásba esik azzal, ha amiatt veti el a *velence* 'szélzászló, szélkakas' értelmezését, hogy az a tengelyén akár körbe is tud fordulni. Szerintem a kákán keresi a csomót, aki emiatt elveti a logikusnak látszó értelmezést, és előáll egy olyanal, ami ugyan szemantikailag megfelelő lehetne, de semmilyen szótárban nem adatható (ti. hogy a *velence* szó jelentése régibb nyelvünkben 'körhinta' is lehetett). Hiszen mindegy, hogy egy szélkakas egyik vagy másik irányba tud csak – akár 180°-ban elfordulni, vagy képes a tengelye körül teljesen is megfordulni. A 180°-os elfordulásakor éppúgy ellenkező irányba áll be, mint ha tengelyén körbe fordulva áll az ellenkező irányba.

Azt hiszem, CSEFKÓnak annyira megtetszhetett a *velence* 'körhinta' értelmezése a körhinták díszítése és Velence pompája okán, hogy végül ezektől a fáktól nem látta az erdőt, azaz a helyes megoldást, amely pedig ott volt az orra előtt, ti. hogy a *velence* nyelvi adatokkal is megtámogatható 'szélzászló, szélkakas' értelme tökéletesen alkalmas arra, hogy magyarázza a *Szerencse velence* típusú fordulatokat.

6. Megjegyzem, korábban említett írásomban (FORGÁCS 2024: 77–79) a *Kemence (nem) Velence*, ill. *Velence (s) Gelence* fordulatok kapcsán is elképzelhetőnek tartottam, hogy azokban is lehetséges a *velence* köznévi értelmezése. Az első esetben ugyanis a magyarországi *Kemence* település és az északolasz nagyváros, *Velence* éppúgy nem tévesztendő össze, mint a köznévi értelmezés esetén a 'tűzhely' jelentésű *kemence* az olasz kikötővárossal vagy a 'szélzászló' jelentésű *velencé*-vel.

Ugyanígy lehetnek a *Velence (s) Gelence* fordulat elemei is településnevek, de mivel a *gelence* lexéma is lehet köznévi (jelentése: 'a bükkfának lecsüngő mohája' – vö. MTsz. 685), ez sem *Velencé*-vel, sem a 'szélzászló' értelmű, köznévi *velencé*-vel nem tévesztendő össze. A *gelence* szóalak viszont csak SZINNYEITŐL adatható erdélyi tájszóként, másutt, így az ÚMTsz.-ben sem fordul elő, ezért itt viszonylag csekély a köznévi interpretáció valószínűsége.

Valószínűleg nem is mindenáron szükséges annak eldöntése, hogy ezek a szóláskomponensek köznevek vagy tulajdonnevek. Maga CSEFKÓ is rámutat ugyanis arra, hogy a *kemence* szóalak játékos szólásokban gyakorta szerepel együtt más, vele összecsengő szavakkal, pl. „*Encze, Bencze, kis kemence, Kis kemence a Velence* (Erdélyi: Népd. és mond. 1: 67), *Entze, bentze, medentze, Kis Kementze Velentze* (Ethn. 24: 110), *Encze, Bentze, medencze, Szép Kemencze, Velence* (Amade László versei. OK. 821–830, 312)" (1954: 81). Ezek az adatok véleményem szerint jól tükrözik, hogy ezekben a komponensek kiválasztásában nem annyira a tartalmi, hanem a hangalak-i összecsengés lehetett a fontos.

Erre utal az is, hogy ezek a komponensek nemcsak mondókákban vagy állandósult szókapcsolatokban fordulnak elő, hanem rímekként különböző szerzők költeményeiben is. Ezek közül az egyik legkorábbi Rimay János *Én édes Ilonám...* kezdetű szerelmes versének ez hármas ríme:

Mert az te szerelmed engem úgy környül vett, mint pézsmát ó *szelence*,
 Az én szívem kívül szintén úgy hevült el, mint tűz miatt *kemence*,
 Mert te szépségben szívem úgy merült be, mint tengerben *Velence*.

KOVÁCS rámutat, hogy „Rimay merész manierista rímei közül már életében sok lelemény talált követőkre, legdiadalmasabb utóélete azonban ennek a mesteri rímhármasnak volt” (1988: 363). Részletesen be is mutatja, hogy ez a 350 éves rímtradíció mennyi követőre talált Thuróczi Jánostól Gyöngyösin és Faludi Ferencen keresztül Kosztolányi Dezsőig és Kálnoky Lászlóig (i. m. 374–385). Megemlíti azt is, hogy a rímhármas terjedésében fontos szerepe lehetett a fentebb említett *kemence* – *Velence* és *szerencse* – *velence* szólásmondásoknak is, amelyek mindennapi használatú sztereotípiaként bizonyára ötletet adtak a fenti rímhez, és segítettek annak elfogadhatóvá tételében is. A KOVÁCS által idézett példák jól szemléltetik azt is, mennyire gazdag az ide vonatkozó rímshavak tárháza, l. például Verseghy Ferenc 1805-ben megjelentetett Tiszta magyarságának A cadentiák lajstroma című függelékéből ezt a részletet: *berbence* – *kelepce* – *kemence* – *medence* – *peszerce* – *szekekerce* – *velence* (kisbetűvel!) – *vetrece* – *lencse* – *szerencse* (vö. KOVÁCS 1988: 375).

7. Összegezve a fentieket, elmondhatjuk, hogy régibb szólásgyűjteményeinkből több olyan szólásmondás adható, amelyekben a *szerencse* szó a vele hangalakilag összecsengő *velence* komponenssel együtt szerepel. Ezek mindegyike a szerencse forgandóságára vonatkozik. A kifejezések legkorábbi előfordulásaiban a *velence* összetevő kisbetűs, később azonban többnyire a tulajdonnévi *Velence* szóalakot találjuk bennük. Mindebből következően CSEFKÓ GYULA azt feltételezi, hogy a kifejezések *velence* komponense valószínűleg köznévi, jelentése pedig ’körhinta’, mert a régi körhintákon számos Velencét felidéző motívum volt látható. Ennek a magyarázatnak ugyanakkor komoly gyengéje, hogy *velence* szavunknak sehonnan sem adható ’körhinta’ értelme. Magyarázatot kínál azonban az idézett szólások képi háttérét illetően az, hogy köznévi *velence* szavunk egyféle textilanyag is a neve volt, ebből pedig másodlagosan kialakulhatott a lexéma ’szélzászló, szélvitorla’ jelentése, amely ide-oda fordulván tökéletesen alkalmas a *szerencse* forgandóságának szemléltetésére.

Kulcsszók: szólások, szólásmagyarázatok, történeti frazeológia.

Hivatkozott irodalom

- BALLAGI 1850 = BALLAGI MÓR, *Magyar példabeszédek, közmondások és szólások gyűjteménye*. Réthy Lipót, Szarvas 1850.
- BALLAGI 1867 = BALLAGI MÓR, *A magyar nyelv teljes szótára* 1–2. Franklin, Pest, 1867–1872. [Hasonmás kiadás: Nap Kiadó, Budapest, 1998.]
- BARÓTI SZABÓ DÁVID 1803. *A magyarság virága*. Özvegy Weinmüllerné betűivel, Komárom.
- CZF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* I. köt. Emich Gusztáv, Pest, 1862. <http://mek.oszk.hu/05800/05887> (2024. 04. 27.)
- CSEFKÓ GYULA 1954. Olyan a szerencse, mint forgó Velence. *Magyar Nyelvőr* 78: 81–83.
- DUGONICS ANDRÁS 1820. *Magyar példa beszédek és jeles mondások*. I-II. Grün Orbán betűivel, Szeged. (Hasonmás kiadás: Bába Kiadó, Szeged. 2009. FORGÁCS TAMÁS utószavával.)
- ERDÉLYI JÁNOS 1851. *Magyar közmondások könyve*. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pest.

- ERDÉLYI JÁNOS 1862. *Válogatott magyar közmondások*. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest.
- FORGÁCS TAMÁS 2024. Szólásmagyarázatok a kemence tájékról. *Magyar Nyelv* 119: 71–81.
- KIS VICZAY PÉTER 1713: *Selectiora adagia Latino–Hungarica*. Bártfa. <http://mek.oszk.hu/09400/09454/09454.pdf> (2024. 04. 26)
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN 1988: Szelence – kemence – Velence: egy Rimay-rímtoposz diadalmenete és bukása. *Újhold-Évkönyv* 1988/1: 362–385.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN 2001. Rimay rímcsipkái (Felföldi íróportrék). Szelence – kemence – Velence. *Palócföld* 35: 432–442.
- MARGALITS EDE 1896. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Kiadja Kókai Lajos, Budapest.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár* 1–2. Budapest, Hornyánszky, 1893–1901.
- O. NAGY GÁBOR 1976. *Magyar szólások és közmondások*. 2. kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest.
- RÖHRICH 1991 = RÖHRICH, LUTZ 1991–1992. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* 1–3. Herder Verlag, Freiburg/Basel/Wien.
- SIRISAKA ANDOR 1890. *Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye*. Nyomatott Engel Lajos könyvnyomdájában, Pécs.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- ÚESz. = *Új magyar etimológiai szótár*. Főszerk. Gerstner Károly. HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont. <https://uesz.nytud.hu> (2024. 04. 27.)
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LÖRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

Világi szerencse, változó velence **‘luck doesn’t last’**

Older Hungarian proverb collections contain several proverbs in which the word *szerencse* ‘fortune’ appears together with the word *velence*, a component that rhymes with *szerencse*. All these proverbs refer to the ups and downs of fortune. In the earliest occurrences of these expressions, the word *velence* is written in lower case, but later on the proper name *Velence* is usually found. Consequently, GYULA CSEFKÓ assumes that the component *velence* of these expressions is in fact a common noun, meaning ‘carousel’, because old carousels had many motifs evoking *Velence* (Venice in Italy). However, it is a serious weakness of this theory that the word *velence* in Hungarian does not have the meaning ‘carousel’. Nevertheless, what offers an explanation to the visual background of the proverbs quoted is the fact that the Hungarian common word *velence* was also the name of a kind of textile material, from which the lexeme meaning ‘weathervane’ could have secondarily developed, which, blowing to and fro, is perfectly suitable to illustrate the inconstancy of fortune.

Keywords: idioms, explanation of idioms, historical phraseology.

FORGÁCS TAMÁS
Szegedi Tudományegyetem